

AYNURƏ ƏHMƏDOVA SUMQAYIT QIZI
Mingəçevir Turizim Kolleci
20 yanvar küç Mingəçevir, Azərbaycan
Mail: contactahmadovaaynur@gmail.com

KAPITALİST İQTİADİ SİSTEMİ

Xülasə

Kapitalist iqtisadi sisteminə aid qısa xülasə aşağıdakı kimidir: Kapitalizm – istehsal vasitələrinin (torpaq, fabrik, maşın və s.) özəl mülkiyyətdə olduğu, bazar mexanizmi əsasında fəaliyyət göstərən və mənfəət məqsədilə təşkil olunan iqtisadi sistemdir.

Əsas xüsusiyyətləri:

1. Özəl mülkiyyət: Əsas istehsal vasitələri fərdlərin və ya şirkətlərin mülkiyyətindədir.
2. Azad bazar iqtisadiyyatı: Qiymətlər və məhsul miqdarı tələb və təklifə görə müəyyən olunur.
3. Mənfəət məqsədi: İstehsalçılar və sahibkarlar mənfəət əldə etmək üçün fəaliyyət göstərirlər.
4. Rəqabət: Müxtəlif iqtisadi subyektlər arasında sərbəst rəqabət mövcuddur, bu da innovasiyanı və effektivliyi təşviq edir.
5. Minimal dövlət müdaxiləsi: Dövlət iqtisadiyyata əsasən tənzimləyici rol oynayır, lakin istehsal qərarlarına birbaşa qarışmır (klassik kapitalizmdə).

Kapital iqtisadi sistemi haqqında xülasə

Kapital iqtisadi sistemi — iqtisadi fəaliyyətlərin əsasən şəxsi mülkiyyətə və azad bazar münasibətlərinə əsaslandığı bir sistemdir. Bu sistemdə insanlar sərbəst şəkildə biznes qura, məhsul istehsal edə və mənfəət əldə edə bilirlər. Qiymətlər bazarda tələblə təklifin qarşılıqlı təsiri nəticəsində formalaşır.

Kapitalizmin əsas xüsusiyyətləri:

- İstehsal vasitələrinin şəxsi mülkiyyətdə olması;
- Mənfəət əldə etmək məqsədilə fəaliyyət göstərilməsi;
- Azad rəqabət və təşəbbüs imkanları;
- Dövlətin iqtisadiyyatda məhdud iştirakı.

Bu sistem iqtisadi inkişaf və texnoloji tərəqqini sürətləndirsə də, gəlir bərabərsizliyi və sosial ədalətsizlik kimi problemlərə də yol açır.

Açar sözlər: mənfəət, kapital, əmttə, azad bazar.

Kapitalizm, ən sadə formada, böyük miqdarda mənfəət əldə etmək üçün əmtəə və xidmətlərin istehsalına və mübadiləsinə yönəlmiş, xüsusi mülkiyyətə və kapitaldan istifadəyə əsaslanan iqtisadi sistem kimi müəyyən edilə bilər. Lakin kapitalizm həm də özündən xeyli mürəkkəb prosesləri özündə cəmləşdirən, ictimai həyatın bütün sahələrinə nüfuz edən və onlara öz xarakterini verən bir sistemdir. 16-cı əsrin ikinci yarısında müstəmləkəçilik yolu ilə Qərbi Avropaya axan kapitalın yığılması nəticəsində meydana çıxan kapitalizm qısa zamanda bütün dünyaya hakimliyini elan etdi. Əsrlər boyu o, özünü dəyişdirdi və digər ictimai prosesləri də dəyişdirdi. Əvvəllər mövcud olmayan istehsal, dövriyyə və paylama proseslərini yenidən qurmuş, yeni texnologiyaların inkişafının mühərrikinə çevrilmiş, sosial həyatın hər bir sahəsini sürətlə və köklü şəkildə dəyişdirmişdir. Çoxəsrlik tarixi boyu o, hər dəfə özünü təkrar-təkrar dəyişdirərək, yeni düşüncə formaları, həyat tərzini və iqtisadi münasibətlər yaratmağa davam etmişdir. Zaman keçdikcə iqtisadi şərait və sosial proseslər müxtəlif formalarda və mərhələlərdə qeyd edilsə də, iqtisadi sistemin adı həmişə kapitalizm olaraq qalmışdır.

Klassik iqtisadi fikrin nümayəndələri olan Smit və Rikardo kapitalist iqtisadi sistemini homöekonomik adlandırdıqları insan fərziyyəsi ilə izah edirdilər. İnsanların öz maraqları naminə rəşional hərəkət etməsi ilə bağlı bu fərziyyə əsasında kapitalizmin ümumi qaydalarını və fəaliyyət mexanizmlərini üzə çıxardılar. Onlardan sonra gələn Marks, istifadə etdikləri anlayışlar çərçivəsində klassik iqtisad elmini tənqid etmiş və bu tənqidin əsası olaraq homöekonomikusun rəddini qoymuşdur. Buğra görə, Marks homo ekonomikusu öz maraqlarını güdən siniflərlə əvəz etdi. Vallerşteyn isə kapitalizmi onun qlobal mahiyyətinə diqqət yetirərək dünya sistemi kimi izah etməyə çalışmışdır.

Kapitalizmin başlanğıcından bu günə qədər olan beş əsrə yaxın müddətdə həm kapitalizm, həm də ictimai strukturlar görünməmiş miqyasda və sürətlə dəyişməyə məruz qalmışdır. Kapitalizm Amerikanın kəşfi və müstəmləkəçilik hərəkətləri nəticəsində yaranmışdır. Müstəmləkəçilik müstəmləkəçi ölkələr, müstəmləkələr və dünyanın qalan hissəsi arasında zaman keçdikcə tədricən genişlənən və formasını dəyişən beynəlxalq ticarət fəaliyyətlərinə səbəb oldu. Beləliklə, kapitalizmin birinci mərhələsi olan komməriya kapitalizmi dövrü başladı. 18-ci əsrin sonunda komməriya kapitalizmi dövrü başa çatdı və sənaye kapitalizmi dövrü ilə əvəz olundu. Bu gün sənaye kapitalizmi post-sənaye kapitalizmi ilə əvəz olundu və kapital yığılmasının mənbəyi yeni informasiya, dizayn və texnologiya istehsalına çevrildi. Bununla belə, adı nə olursa olsun, beynəlxalq ticarət həmişə kapitalizmin can damarı olub. O hesab edir ki, kapitalizmin "zəruri şərti" kapitalın tarixdə görünməmiş cəmləşməsidir. Bütün kapitalizm nəzəriyyəçiləri həmfikirirlər. Kapitalizm kapitalın intensiv toplanması nəticəsində yaranan, onu artırmaq üçün mənfəət axtarışının zəruri olduğu iqtisadi sistemdir. Ona görə də kapitalizmin əsas prinsipi artımdır. [2,s15]

Əsas prinsipi daim yeni mənfəət imkanları axtararaq kapital yığılmasını və artımı artırmaq olan bu iqtisadi sistemdə sürətli dəyişiklik qaçılmazdır. Sürətli dəyişikliklərin yaratdığı sürüşkən və qeyri-müəyyən iqtisadi zəmin kapitalizmin əsas və dəyişməz xüsusiyyətlərindən birini təşkil edir. Qeyri-müəyyənlik və böhranlarla mübarizə şərtləri hər dəfə dəyişir. Güclü qalmaq üçün bəzən amansız rəqabət, bəzən də sıx əməkdaşlıq şərtidir. Bu səbəbdən kapitalizmi liberal rəqabət sahəsi kimi görmək mümkün deyil. Əksinə, kapitalizmin qeyri-müəyyənlikləri və böhranları rəqabət əvəzinə inhisarçı istehsal və ticarət proseslərini, liberal iqtisadiyyat prinsipləri əvəzinə sosialist iqtisadi siyasət prinsiplərini tələb edə bilər. Əslində, İkinci Dünya Müharibəsindən sonra ortaya çıxan sosialist iqtisadiyyatları və Keynsçi iqtisadi siyasətlər bu vəziyyətin ən parlaq nümunələrini təşkil edir. Başqa sözlə, kapitalizmin qeyri-müəyyənlik və böhran dövrləri həmişə bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edə biləcək yeni istehsal və təşkilat formaları və iqtisadi siyasətlər gətirmək potensialını daşıyır.

A.Smitdən bu günə kimi kapitalist iqtisadi sistemi ilə yolları bir növ kəsişmiş hər bir nəzəriyyəçi kapital yığılmasını kapitalizmin zəruri şərtlərindən biri kimi qəbul etmişdir. Kapitalist iqtisadi sisteminin, kapitalist müəssisəsinin və kapitalistin mövcudluğu ancaq müəyyən miqdarda kapital yığılması ilə mümkündür. Əmtəə o halda kapital adlandırıla bilər ki, ondan istehlak üçün deyil, təkrar istehsal üçün istifadə olunsun.[3,s36] Kapitalın böyüməsi üçün istehsal olunanın satıla biləcəyi bazarlar lazımdır. Buna görə də kapitalizm yaşayış iqtisadiyyatı kimi müəyyən edilmir. Onun bazar iqtisadiyyatı kimi tərifinin əsas xüsusiyyəti iqtisadi fəaliyyətin bazar üçün həyata keçirilməsidir. Çünki kapitalizmdə iqtisadi fəaliyyət mənfəət və kapital istehsalı əsasında həyata keçirilir. Əslində, kapital istehsal edilmiş istehsal imkanlarının ehtiyatı kimi müəyyən edildikdə, kapital toplanmasının kapitalist iqtisadi fəaliyyətinin digər xüsusiyyətləri üçün nə qədər mühüm və əsas rol oynadığı daha yaxşı başa düşüləcəkdir.

Bütün iqtisadi fəaliyyət növlərinin mənbəyi əmtəə mübadiləsidir. Mübadilənin baş verməsi üçün tələblə yanaşı təklif də lazımdır. Tələbin formalaşması və təklifin reallaşması yalnız tələb və təklifə tabe olan əmtəə və xidmətlərin mövcudluğundan asılıdır ki, bu da müəyyən kapitalın yığılması, yəni istehsal olunan istehsal imkanları ehtiyatı ilə mümkündür. Kapitalın toplanması həm də genişlənən bazar deməkdir. Bu bazarlara çıxış imkanı və istehsalın həyata keçirilməsi üçün zəruri olan kapital yığılmasının mövcudluğu ilə kapitalist münasibətləri sürətlə inkişaf etməyə başlayacaq. Burada önəmli olan kapitalist mühitin mövcudluğudur; Müəyyən səviyyədə ümumi kapital yığılmasının, bazarların və bu bazarlara çıxmaq imkanlarının mövcud olduğu, mənfəətin artırılması zərurətinin olduğu bir sosial-iqtisadi mühitdə sahibkarlar üçün geniş fəaliyyət dairəsi yaranır. Bu fəaliyyət sahəsinin mövcudluğuna görə müəyyən bir

sahibkarın çox böyük həcmdə kapitalla malik olması şərt deyil. Əhəmiyyətli olan odur ki, sosial-iqtisadi struktur daxilində müəyyən yığım əldə olunub.

Bu vəziyyət kapitalizmin hər dövrü üçün qüvvədə qalmışdır. Şumpeter 17-18-ci əsrlərdəki fabriklərin nəhəng kapitalla ehtiyacı olmayan sadə insanların səyi ilə qurulan anqarlar olduğunu və bu fabrikləri qurmaq üçün müəyyən qənaət və zəkanın kifayət etdiyini bildirir. Bu gün yeni ideya və ya məlumat kiçik kapitalla böyük iqtisadi uğur gətirə bilər. Amma bir az sərmayə və zəkanın səfərbər etdiyi sahibkar, kapitalist iqtisadi sistem olmadığı təqdirdə heç nə baş verə bilməz.

Kapitalizm yarandığı andan ənənəvi iqtisadiyyatın və cəmiyyətin kodlarını sürətlə məhv etmək xarakteri ilə sosial reallığın hər tərəfinə nüfuz etmiş və onu əvvəlkindən daha sürətlə köklü dəyişməyə məcbur etmişdir. Sondakı -izm şkilçisi bəzən onun ideologiya kimi qəbul edilməsinə, hətta azad bazar iqtisadiyyatı ilə eyniləşdirilməsinə səbəb olur. Halbuki kapitalizm ideologiya deyil, de-fakto yaşanmış və bütün dünyanın nüvəsinə qədər fəaliyyət göstərən iqtisadi sistemin adıdır. Məhz bu səbəbdən 19-cu əsrdən etibarən bir çox ziyalılar kapitalizm haqqında düşünmüş və onun mahiyyətini izah etmək üçün anlayışlar, nəzəriyyələr və yanaşmalar ortaya qoymuşlar. Sözügedən nəzəriyyələri və yanaşmaları ortaya qoyan fikirlər və elm adamları öz nəzəriyyələrini təşkil edən anlayışları və anlayışlararası əlaqələri üzə çıxararkən bir-birindən qidalanırlar və hər dəfə bizə kapitalizmin müxtəlif tərəflərinə daha çox işıq salmaq fürsəti verirdilər. Məqalədə sözügedən anlayışların və konseptual çərçivələrin müqayisəli təhlili var. Təhlil kapitalizmin beş yüz illik tarixi boyunca dəyişməz qalan xüsusiyyətlərinə diqqət yetirməklə aparılmışdır. Beləliklə, o, müxtəlif nəzəri baxımdan kapitalizmi kapitalizmə çevirən keyfiyyətləri aydın şəkildə ortaya qoymağı qarşısına məqsəd qoymuşdur.

Kapitalizmi kapitalizm edən və onun bütün digər əsas xüsusiyyətlərini müəyyən edən əsas və zəruri element onun kapital yığımının daim genişlənməsinə əsaslanan bir sistem olmasıdır. Sözügedən elementi izah etmək üçün Adam Smit 19-cu əsrə damğasını vuracaq konseptuallaşdırmanı əmək dəyər nəzəriyyəsi vasitəsilə irəli sürdü. Smitin sərvət mənbəyini və iqtisadi dəyər meyarını “əmək” kimi müəyyən etməsi və kapitalın yığılma prosesini dəyər əmək nəzəriyyəsi vasitəsilə izah etməsi kapitalizmin əsasında dayanan qeyri-məhdud kapital yığımının zəruriliyini başa düşmək və izah etmək yolunda çox mühüm addımdır. Rikardonun iqtisadiyyatın bürünc qanunu kimi qələmə verdiyi və kapitalın genişlənməsinin qarşısında yeganə maneə olaraq gördüyü mənfəət nisbətlərinin azalma meylini izah etdiyi rentə nəzəriyyəsi sürüşkənliyə aydınlıq gətirmək söyləri baxımından çox əhəmiyyətli yer tutur. və qeyri-müəyyən iqtisadi zəmin, böhranlar və kapitalizmin dəyişdirici gücü. Marksın kapitalizmi başa düşmək və izah etmək söylərinə verdiyi ən mühüm töhfələrdən biri kapitalın toplanması və genişlənməsi prosesini və kapitalizmin sürüşkən və qeyri-müəyyən iqtisadi zəmininin dəyişdirici gücünü ictimai münasibətlər vasitəsilə üzə

çıxarmaqdır. Çünki Smit və Rikardo bu prosesin fəaliyyət göstərməsini fərd, yəni homo ekonomikus vasitəsilə izah etmiş və buna görə də kapitalizmin sosial əsasını nəzərdən qaçırmışlar.

Ədəbiyyat

1. Qəniyev H.Q. Azərbaycan tarixi (ən qədim zamanlardan – XXI əsrin ilk onilliklərində) Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 2019, “Elm və Təhsil” nəşriyyatı,
2. XX əsr Azərbaycan tarixi. Ali məktəblər üçün dərslik. (prof. Tofiq Vəliyevin red. İl.) Bakı 2009.[2,s15]
- 3.Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. I-II c. Bakı, 1997.[3s,36]
4. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı,1997.
5. Abdullazadə F. Heydər Əliyev. Siyasi portret.Bakı, 1998.

Капиталистической экономической системы

Резюме статьи

Краткое изложение капиталистической экономической системы выглядит следующим образом:

Капитализм — это экономическая система, в которой средства производства (земля, фабрики, машины и т. д.) находятся в частной собственности, функционируют на основе рыночного механизма и организованы для получения прибыли.

Основные характеристики:

1. Частная собственность: основные средства производства принадлежат частным лицам или компаниям.
2. Свободная рыночная экономика: цены и количество продукции определяются спросом и предложением.
3. Мотив получения прибыли: производители и предприниматели действуют с целью получения прибыли.
4. Конкуренция: Между различными экономическими субъектами существует свободная конкуренция, которая поощряет инновации и эффективность.
5. Минимальное вмешательство государства: государство играет в основном регулирующую роль в экономике, но не вмешивается напрямую в производственные решения (в классическом капитализме).

Резюме о капиталистической экономической системе

Капиталистическая экономическая система — это система, в которой экономическая деятельность в основном основана на частной собственности и свободных рыночных отношениях. В такой системе люди могут свободно создавать бизнес, производить товары и получать прибыль. Цены формируются на рынке в результате взаимодействия спроса и предложения.

Основные характеристики капитализма:

Наличие частной собственности на средства производства;

Осуществление деятельности с целью получения прибыли;

Свободная конкуренция и возможность предпринимательства;

Ограниченное участие государства в экономике.

Хотя эта система способствует экономическому развитию и технологическому прогрессу, она также может привести к неравенству доходов и социальной несправедливости.

Ключевые слова: корпус, капитал, акции, свободный рынок.

The capitalist economic system

Summary

A brief summary of the capitalist economic system is as follows:

Capitalism is an economic system in which the means of production (land, factories, machinery, etc.) are privately owned, operate on the basis of the market mechanism, and are organized to make a profit.

Key Features:

1. Private Ownership: The main means of production are owned by individuals or companies.

2. Free Market Economy: Prices and quantities of output are determined by supply and demand.

3. Profit Motive: Producers and entrepreneurs act for the purpose of making a profit.

4. Competition: There is free competition between different economic actors, which encourages innovation and efficiency.

5. Minimal Government Intervention: The government plays a primarily regulatory role in the economy, but does not directly intervene in production decisions (in classical capitalism).

Summary of the Capitalist Economic System

The capitalist economic system is a system in which economic activities are mainly based on private ownership and free market relations. In this system, individuals can freely establish businesses, produce goods, and earn profits. Prices are determined in the market through the interaction of supply and demand.

Main features of capitalism:

Private ownership of the means of production;

Activities are carried out with the aim of making a profit;

Opportunities for free competition and individual initiative;

Limited involvement of the state in the economy.

Although this system accelerates economic development and technological progress, it can also lead to income inequality and social injustice.

1. Qəniyev H.Q. Azərbaycan tarixi (ən qədim zamanlardan – XXI əsrin ilk onilliklərində) Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 2019, “Elm və Təhsil” nəşriyyatı,

2. XX əsr Azərbaycan tarixi. Ali məktəblər üçün dərslik. (prof. Tofiq Vəliyevin red. İl.) Bakı 2009.[2,s15]

3. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. I-II c. Bakı, 1997.[3s,36]

4. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı, 1997.

5. Abdullazadə F. Heydər Əliyev. Siyasi portret. Bakı, 1998.

Keywords: meaningfulness, equity, undervaluation, free market

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 20.07.2025

Çapa qəbul olunma tarixi: 02.10.2025

Rəyçi Rəhimova Elmira Niyazi qızı

tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur